

Разживін В.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
УДК 821.161.2-311.6.09 «19/20”

**СПЕЦИФІКА МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ГРИГОРІЯ ОРЛИКА
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ**

Стаття продовжує серію публікацій про сучасну вітчизняну історичну прозу. Її присвячено проблемі художньої інтерпретації постаті Григорія Орлика в романі Тимура Литовченка «Орлі, син Орлика» та повісті Івана Корсака «Гетьманч Орлик». Розглядається специфіка моделювання образу сина відомого українського військового та політичного діяча Пилипа Орлика, авторські особливості його трактування. Наголошується на оригінальності та своєрідності авторських версій.

Ключові слова: історична проза, моделювання, образ, інтерпретація, авторська версія.

Разживин В.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

**СПЕЦИФИКА МОДЕЛИРОВАНИЯ ОБРАЗА ГРИГОРИЯ ОРЛИКА
В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ**

Статья продолжает серию публикаций о современной отечественной исторической прозе. Она посвящена проблеме художественной интерпретации личности Григория Орлика в романе Тимура Литовченко «Орли, сын Орлика» и повести Ивана Корсака «Сын гетмана Орлика». Рассматривается специфика моделирования образа сына известного украинского военного и политического деятеля Филиппа Орлика, авторские особенности его создания. Акцентируется на оригинальности и своеобразии авторских версий.

Ключевые слова: историческая проза, моделирование, образ, интерпретация, авторская версия.

Razhyvin V.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor,
Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State
Teachers' Training University

**THE PARTICULARITY OF MODELLING OF GRÉGOIRE ORLYK'S IMAGE
IN MODERN UKRAINIAN HISTORICAL PROSE**

The article continues a series of publications on contemporary national historical prose. It is devoted to the problem of literary interpretation of the figure of Grégoire Orlyk in the Tymur Lytovchenko's novel «Orly, the Son of Orlyk» and the Ivan Korsak's short novel «Orlyk, the Son of Hetman». The particularity of modeling of the image of the son of the famous Ukrainian military and political figure Pylyp Orlyk, and writers' peculiarities of his interpretation are considered. It is emphasized on the originality and originality of the writers' version.

Key words: historical prose, modelling, image, interpretation, author's version.

Сучасна українська історична проза – явище багатоліке і різноманітне за своєю сутністю, яке на сьогодні характеризується перш

за все нелінійністю розвитку. За часів Незалежності вітчизняна література спостерігала його достатньо потужний сплеск у перші роки, викликаний реаліями постколоніального дискурсу, зокрема намаганням осмислити вже відомий історичний матеріал у якісно іншому духовному контексті. Саме в той час відбулося значне розширення тематичного діапазону та змінилися деякі акценти у трактуванні історичних подій та постатей. Потім було відносно затишшя, що тривало зовсім недовго і скінчилося новим підйомом, котрий фіксується з середини першого десятиліття XXI століття. На думку відомого письменника Олександра Ірванця, масова поява як грибів після дощу творів історичного спрямування в 2006–2014 роках відбувається за інерцією як своєрідна рефлексія на президентство Віктора Ющенка. У одному зі своїх тогочасних інтерв'ю він зазначає, що «нині це вже перетворюється на свого роду протест, може, з'явиться навіть щось нове». Певними проявами цього нового можна вважати приголомшливий успіх, який випав на долю книги Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон». Можливо, власне в такому руслі й слід трактувати появу книг Тимура Литовченка «Орлі, син Орлика» та Івана Корсака «Гетьманіч Орлик», де головна дійова особа – син українського гетьмана Пилипа Орлика – Григорій.

Постановка проблеми. Початок XXI століття характеризується суттєвими зрушеннями в царині історичної прози. Окрім вже традиційних для вітчизняної літератури посиленних пошуків нової форми, маємо спробу осмислення тих тем та особистостей, які певний час знаходилися на маргінесі письменницьких зацікавлень. Так, зокрема, набули художнього висвітлення реалії повстанського руху 20–30-х років ХХ століття чи боротьба УПА, які навіть на початку Незалежності дещо ігнорувалися. Власне в останні десятиліття посилився також інтерес до моделювання образів відомих співвітчизників, котрі досягли певних успіхів не лише на вітчизняних теренах, а й на європейській та світовій аренах. Відчутне намагання авторів вписати постаті наших земляків у загальноєвропейський контекст, ствердити, так би мовити, нашу присутність у вирішенні тогочасних проблем. Таким чином, в інтерпретації подій домінує не мистецька, а політична доцільність, що призводить до певної їх кореляції. У результаті маємо в художніх текстах або ж насичення документальним матеріалом, який часто виглядає надмірним, або приписування персонажам тих учинків, на які за логікою розвитку вони навряд чи були здатні.

Аналіз останніх досліджень. На жаль, у відповідності до сучасних життєвих реалій, твори, що розраховані на масового читача, за незначними винятками знаходяться за межами дослідницьких пошуків науковців-літературознавців. Незважаючи на суттєвий успіх (повість Івана Корсака «Гетьманіч Орлик» 2007 року була удостоєна премії імені В'ячеслава Чорновола, а роман Тимура Литовченка «Орлі, син Орлика» став лауреатом Міжнародного конкурсу романів, кіносценаріїв, п'єс і пісенної лірики про кохання «Коронація слова»

2010), така ж доля очікувала й на ці книги. У першому випадку маємо лише Передмову Луареата Шевченківської премії Василя Слапчука, що супроводжувала перше видання, а в другому авторські інтерв'ю та рецензію Т.Головка – це власне і весь літературно-критичний доробок, що супроводжував їхню появу. Літературознавці значну увагу приділили архітектоніці, сюжету, поетиці твору, питанню історичного факту та його трактування, специфіці жанру, особливостям нарації, однак власне проблеми моделювання образу відомої історичної постаті в контексті художнього твору лишилися поза межами їхніх інтересів.

Мета статті – з'ясувати особливості авторських версій інтерпретації постаті Григорія Орлика в повісті Івана Корсака «Гетьманіч Орлик» та в романі Тимура Литовченка «Орлі, син Орлика».

Власне, як часто буває, повернення видатної особистості на материкову Україну було пов'язане не стільки з цими художніми творами, стільки з публікацією 1996 року історичної розвідки відомого дослідника з діаспори, яка до речі ніколи не полишала цікавитися нащадками видатних співвітчизників, І. Борщака «Великий мазепинець Григор Орлик».

Григорій (Григор) Орлик народився 1702 року в Батурині. Син відомого гетьмана, сподвижника І.Мазепи, Пилипа Орлика, автора козацької «Конституції», фактично став вигнанцем у семирічному віці. Після здобуття освіти та блукань дворами європейських монархів наприкінці 1720-х років він оселився у Франції, «де був прийнятий на королівську службу, під час якої виявив блискучі військові та дипломатичні здібності, ставши близькою людиною в оточенні короля Людовика XV й отримавши титул графа та чин генерал-лейтенанта» [1]. Загалом біографія нашого видатного земляка наче мимоволі напрошувалася на художнє осмислення, бо апріорі могла слугувати основою для цілої низки пригодницьких творів. Адже окрім титулів і посад, що забезпечували високе статусне становище тогочасного політичного, дипломатичного та військового діяча, Григорій Орлик отримав членство в «Таємному кабінеті» французького монарха й виступив у ролі організатора розгалуженої розвідувальної мережі. Життя розвідника-професіонала не лише дозволяє відчувати себе своїм серед найрізноманітніших суспільних прошарків, а й в усі часи сповнене неймовірних карколомних авантур, про які стає відомо іншим лише з часом. Як зазначає І. Борщак, «основні прагнення Григора Орлика були зосереджені на те, щоб здобути підтримку Франції щодо ідеї відродження самостійної козацької держави. Король Людовик XV був зацікавлений в українських справах. Це пояснювалося з одного боку намаганням Франції домінувати на європейській арені, а з іншого – родинними зв'язками французького монарха. Король був одружений з польською принцесою Марією Лещинською» [1].

З ім'ям Григора Орлика досить часто пов'язують назву французького аеропорту Орлі у Парижі, яка начебто пішла від імені господаря маєтку, розташованого тут раніше. Це твердження базується

на співзвучності імен, але, на думку дослідника з діаспори, не підтверджується документально. «Григір Орлик все життя намагався популяризувати серед французів ідею козацької України, яка має право на відновлення своєї самостійності. Це було можливо лише в разі створення великої європейської коаліції проти Російської імперії. Неодноразово він бував при дворах різних сусідніх із Україною правителів – польського короля, турецького султана, кримського хана. Побував гетьманич таємно й на українських землях підконтрольних російському уряду. Г. Орлик навіть виношував ідею перенесення Запорозької Січі на Рейн. Працював він і над твором з історії України, який так і лишився незавершеним...» [1]. Достеменно відомо також, що Г. Орлик мав дружні стосунки з Вольтером, якому надавав інформацію про Україну.

За тематикою твір більше ніж вчасний, бо постать головного героя, явно неординарного військового діяча, дипломата, розвідника, належить до когорти визначних вітчизняних особистостей. На тлі сьогодення українського політикуму, який вирізняється перш за все паталогічною сірістю та жадібністю, а ще й якоюсь провінційною захланністю, вона височить таким собі взірцево-показовим монументом. Адже не кожного дня наші співвітчизники отримували всеєвропейську відомість та визнання. Корсак ретельно описує політичну діяльність Григорія Орлика, фактично залишаючи поза межами твору сутність його характеру. Автор достатньо ознайомлений з історичним матеріалом і сповна використав його у своїй повісті. Хоча навіть її жанрова дефініція «хронікально-документальна» не здатна охудожнити таку надмірну кількість цитувань, якими явно зловживає письменник. Суспільно-політичні акценти у творі розставлені у відповідності до сучасних реалій і особливих заперечень не викликають, що ж до самого тексту, то він виписаний не надто вдало. Центральна сюжетна лінія прописана нечітко. Більшість сторінок присвячено контексту, обставинам доби, суміжним персонажам. Оскільки повість невелика за обсягом, то власне постать головного героя модельовано абсолютно поверхово, без глибокого розкриття. Розлогі діалоги, а саме вони ймовірно слугують для розуміння сутності образу, виглядають штучними, занадто пафосними, позбавленими природної доцільності. Очевидно, що автор керується бажанням швидше ознайомити поціновувачів своїх творів із ще одним персонажем, здатним увійти до вітчизняного пантеону слави. Письменник удається до оригінального способу побудови образу, використовуючи не прямий опис, а цілу низку, здавалось, другорядних деталей: тут і коло знайомств; і завдання, яке отримує герой; і манера спілкування; і безмежна гордість за батька та апеляція до його заслуг; і, звичайно ж, непересічна здатність логічно мислити, передчувати події та будувати й перебудовувати плани у відповідності до реальних обставин.

Певні сумніви викликає лише намагання осучаснити деякі тогочасні назви та риторичу сьогодення видати за далеку минувшину.

Зокрема не надто коректним є вживання етноніму «білоруси» в розмові Григорія та Людовіка XIV або використання слова «єврей» замість тогочасного «жид». Взагалі ж для освіченої та вихованої людини того часу, якою подається герой твору, фраза «Я не знаю, чи поцінують колись мого батька Пилипа Орлика, але саме він є автором істинно європейської конституції, у якій свобода людини є підмурівком. Бо англійська Велика хартія прав – то лише натяк на конституцію» – абсолютний моветон навіть у контексті розмови про заслуги батька. Не було в ті часи ніякої розлогої апеляції до загальноєвропейських справ, бо й Європа як єдиний політичний організм тоді ще не окреслилася, переважали інтереси окремих націй.

Разом з тим не викликає ніяких заперечень той факт, що письменник своє завдання цілком виконав, бо все зазначене вище не заважає читачеві відчутти насамперед європейську значущість непересічної особистості, якою є головний герой твору. Слід також пам'ятати, що власне завдяки появі цієї повісті у багатьох вітчизняних читачів відбулося перше знайомство з Григорієм Орликом.

У романі Тимура Литовченка спостерігаємо суттєво іншу картину, бо й автор, підкреслюючи важливість постаті героя для сучасників, усе ж в одному із інтерв'ю, розмірковуючи про персонажа, визначає своє завдання як романіста дещо інакше: «Чим мене вразив син Пилипа Орлика? Річ у тім, що сам Пилип Орлик усе життя просидів у домашньому арешті султана й писав твори. Натомість син Григорій мусив утримувати сім'ю, де було чотири дівки і їм необхідно було попідкуватися про посаг, а ще йому треба було подбати про власну кар'єру та повернення батька Пилипа на Гетьманщину. Гадаю, несправедливо, що говорять лише про батька. Доки такі персонажі, як Григорій Орлик не оживуть для українців, доти ми не знатимемо своєї історії, не любитимемо її. А написав я роман у аспекті Орлик і його жінки. Уявив перше кохання, друге і нарешті третє, яке привело до одруження...» [5].

На наш погляд, Литовченко усі свої авторські зусилля спрямовує на те, щоб «оживити» персонажа, надати йому звичних людських рис і якостей, які не зберегли відчужено-холодні історичні документи та факти. Заявлена позиція дозволила письменнику заповнити лакуни в біографії героя та ввести в коло персонажів, пов'язаних із ним, реальних історичних осіб XVIII століття, чия причетність до Орлика іноді більш ніж сумнівна. Можна згадати відомого німецького поета, прозаїка і драматурга Йоганна Вольфганга Гете, фаворитку французького короля Луї XV маркізу де Помпадур, російського генерала, шотландця за походженням Джеймса Кейта, драматурга філософа-просвітителя, історика Жана-Франсуа Вольтера. З деякими з них Орлик насправді був знайомий, але для письменника це не надто й важливо, бо поява кожного з них це не питання історії, а втілення авторського задуму.

Власне цей твір – одна із перших спроб Тимура Литовченка в жанрі історичної белетристики, але вже тут помітна його «сюжетна

родзинка”, яка потім часто буде використовуватися. У її основі лежить оригінальна інтерпретація образу історичної особи, що суттєво відрізняється від традиційного трактування. Неймовірний вимисел чи припущення, яке дозволяє собі письменник, завжди супроводжується ретельним добром історико-хронологічного матеріалу та скрупульозним ставленням до дрібниць. Отож Литовченко досить легко може вписати свого персонажа у всесвітньо відому історію з французькими постояльцями родини Гете чи вигадати образ доньки козака Семена Півторака – Софійки, з якою він, за сюжетом твору, начебто хотів одружитися. Автор також наголошує на тому, що він залишає за собою право у творі давати власну інтерпретацію «загадковим фактам”. Разом з тим це для нього не головне, бо важливим є не шлях, а результат.

Образ головного героя Литовченко намагається моделювати передусім у його вчинках. Перед читачем постає велична постать людини, яка з раннього дитинства звикла брати відповідальність на себе за свою долю і за долі своїх рідних та близьких. Цьому зокрема слугує епізод захисту від розлючених турків зі зброєю в руках матері та сестри після арешту батька. Політичний та військовий діяч Григорій Орлик у своїх планах мріє протиставити Російській імперії такі держави, як Швеція, Польща, Туреччина, а можливо й відокремити Україну від Росії. Непересічний розвідник таємно пробирається до Гетьманщини для ведення переговорів із козацькою старшиною. Тут, правда, домінує й авантюризм як специфічна риса характеру, якою Литовченко досить щедро нагороджує своїх персонажів. Адже в основі небезпечної подорожі Орлика лежить і особистий, а не лише суспільний інтерес. Безумовний військовий талант дозволяє йому з невеликою кількістю війська одним маневром повністю змінити, здавалось, визначений наперед порядок бою. Поряд, постійна турбота за сім'ю, нехтування власними інтересами заради родинних справ, коли навіть питання кар'єри – це лише можливість кращого і заможнішого життя для близьких.

Однак кожен із цих епізодів, які виокремлюють важливі риси характеру героя, лише підкреслює домінування в його житті однієї з них, а саме патріотизму – любові до Вітчизни, до рідної землі, до України.

Висновки дослідження. Як бачимо, йдучи різними шляхами у моделюванні образу головного героя, обидва письменники доходять схожих висновків. Для них не існує питання оцінки цієї історичної постаті, бо вона тотожна. Проблема власне полягає в тому, яким чином донести ці висновки читачеві. Іван Корсак акцентує на документальній основі, на використанні підтвердженого факту, на зображенні контексту, фону. Тимур Литовченко теж опирається на історичний матеріал (про що свідчить достатньо глибока хронологічна таблиця життя героя, складена автором), але не заперечує й вигадки, прагнучи створити перш за все живу людську особистість, яка б легко вписалася в час, а головне – залишилася б у пам'яті читача надовго. Причини нової хвилі

зацікавленості літературою історичної тематики важко визначити точно. Усе ж фактом залишається те, що знову і письменники, і читачі звертають свої погляди до минувшини, прагнуть заглянути в давні часи, відчувати подих далеких епох, ще і ще раз пережити захоплюючі події. Що ж до принципів моделювання головного героя, то істина, як завжди, знаходиться десь посередині, але сподіватися на виникнення якогось «гібридного» варіанту не варто. Обидва способи зображення мають свої переваги та недоліки, своїх прихильників та противників, тому сумнівним також виглядає домінування одного з них.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні наступних версій моделювання образів героїв історичної белетристики. Оскільки останнім часом інтерес до неї лише зростає, то й прикладів матимемо досить багато. Цікавим би виглядав зокрема статистичний аспект, який би допоміг визначити пропорції у застосуванні різних способів інтерпретації.

Література

1. Борщак І. Великий мазепинець Григор Орлик. Київ: Укр. письменник, 1996. 302 с.
2. Головка Т. Про таємне та явне URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/pro-taiemne-ta-yavne>
3. Корсак І. Гетьманч Орлик: Художньо-документальна повість. Луцьк: Твердиня, 2006. 124 с.
4. Литовченко Т. Орлі, син Орлика. Харків: Фоліо, 2010. 282 с.
5. Литовченко Т. Я подав матеріал в аспекті Орлик і його жінки. *Про нові короновані книжки. Розповідають самі автори...* URL: <http://h.ua/story/316920/>

Казаков И.

– кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

УДК 821.161.1'06

МОТИВ ДВИЖЕНИЯ В ПОВЕСТИ В. О. ПЕЛЕВИНА «ЖЕЛТАЯ СТРЕЛА»

В статье исследуется мотив движения в повести В.О. Пелевина «Желтая стрела». На основе анализа различных модусов движения (механическое, историческое, сюжетное движение, течение времени) сделан вывод о том, что движение в повести приобретает характер постмодернистского симулякра.

Ключевые слова: постмодернизм, мотив, мотив движения, симулякр.

Казаков І.

– кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

МОТИВ РУХУ В ПОВІСТІ В. О. ПЕЛЕВІНА «ЖОВТА СТІЛА»

У статті досліджується мотив руху в повісті В. О. Пелевіна «Жовта стріла». На основі аналізу різних модусів руху (механічний, історичний, сюжетний рух, плин часу) зроблено висновок про те, що рух у повісті перетворюється на постмодерністський симулякр.